

САЙФИДДИН БОХАРЗИЙ ТАЪЛИМОТИДА ИШҚ ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ФАЛСАФИЙ-АХЛОҚИЙ ТАЛҚИНИ

Малика Файзуллаевна НОРОВА

Доцент

Бухоро давлат университети

Бухоро, Ўзбекистон

e-mail: norova.83@list.ru

Аннотация

Ушбу мақолада Аллоҳга ишқ мавзуси ва тасаввуфнинг ривожланиш босқичлари кўрсатиб ўтилган. Абу Али ибн Синонинг “Рисола фил ишқ”, Сайфиддин Бохарзийнинг Аллоҳга ишқ мавзулари, комил инсон масалалари ёритилган. Дўстга муносабат, ахлоқий масалалар ҳам матнда ўз аксини топган.

Таянч сўзлар: ахлоқ, маданият, жамият, фалсафа, ишонч, қаноат, олижаноблик, сахийлик, ҳалоллик, адолат, сабр, комил инсон, дўстлик, садоқат.

КОНЦЕПЦИЯ ЛЮБВИ И ЕЕ ФИЛОСОФСКО-ЭТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В УЧЕНИИ САЙФИДДИНА БОКАРЗИ

Малика Файзуллаевна НОРОВА

Доцент

Бухарский государственный университет

Бухара, Узбекистан

e-mail: norova.83@list.ru

Аннотация

В данной статье рассматривается тема любви к Аллаху и этапы развития суфизма. Рассматриваются «Трактат о любви» Абу Али ибн Сины, любовь Сайфиддина Бохарзи к Аллаху и вопросы совершенного человека. В статье отражены отношение к другу, моральные проблемы.

Ключевые слова: этика, культура, общество, философия, доверие, удовлетворенность, благородство, щедрость, честность, справедливость, терпение, совершенный человек, дружба, верность.

Аллоҳга ишқ ривожланиш тарихига эътибор қаратадиган бўлсак, бевосита тасаввуф ривожланиш босқичларига назар солишимиз керак. Чунки Ҳаққа етишиш йўли бу тасаввуфдир. Тасаввуф Шарқ маънавий оламида муҳим ўрин эгаллаган ва маълум босқични босиб ўтган тадрижий тараққиётга эга. Тасаввуф Шарқда VIII аср ўрталарида пайдо бўлди. Шарқда бу соҳидлик кўринишида бўлган.

Тасаввуфни қисқача қилиб илоҳий ишқ ҳақидаги илм деса ҳам бўлади. Бу илмни назарий, ақл ва тафаккурий билим билан эмас, балки ботиний тафаккур, яъни муҳаббат асосида эгалланади.

Тасаввуфда ҳақиқий солиқ – бу Аллоҳ йўлида ошиқ бўлган солиқдир. Тасаввуфда “муҳаббат” ва “ишқ” сўзлари бир маънода ишлатилади. Булар арабча қалбнинг маҳбуб томон интилиши мазмунини англатади.

Шарқ адабиётида Аллоҳга ишқ тўғрисидаги рисоалар ҳам мавжуд. Қомусий олим Абу Али ибн Сино (980–1037) томонидан “Рисола фил ишқ” (Ишқ ҳақида рисола) асари бунга мисол бўла олади [1]. Абу Али ибн Сино Абдуллоҳ ал-фақиҳ ал-Маъсумийнинг илтимосига асосан “Ишқ ҳақида рисола” асарини ёзди. Бу асар етти қисмдан иборатдир. Булар:

1. Энг кичик зарраларга тегишли бўлган ишқ.
2. Оддий жонсиз мавжудотлар (маъданлар)га хос бўлган ишқ.
3. Ўзларига хос миқдордаги озикланиш қувватига эга бўлган мавжудотлар (ўсимликлар) ишқи.
4. Ўзига хос тириклик меъёрига эга бўлган ҳайвоний руҳ, жавҳар эгалари севгиси ҳақидаги ишқ.
5. Ўзига хос тириклик меъёрига эга бўлган ҳайвоний руҳ, жавҳар эгалари севгиси.
6. Ёш, ёрқин, гўзал хилқатларнинг ишқи ҳақида.
7. Аҳли диллар ишқи ҳақида.
8. Хулосалардан иборат.

Ибн Сино “Рисола фил-ишқ” асарида илк маротаба “илоҳий ишқ” тушунчасининг фалсафий талқинини берар экан, “тажаллий” тушунчасини шундай изоҳлайди: “Агар Мутлақ эзгулик тажаллий этмаганида, ундан ҳеч нарса олиб бўлмасди. Ундан ҳеч нарса олиб бўлмаганда эса ҳеч нарса мавжуд бўлмайди. Шундай қилиб, агар Унинг тажаллийси бўлмаганида, борлиқнинг ўзи ҳам булмасди; демак, Унинг тажаллийси бутун борлиқнинг сабабчисидир. Олий зотга бўлган ишқ қанчалик Унинг улуғлиги учун бўлса, ишқ ҳам шунчалик улуғвор бўлади. Унга бўлган севгининг ҳақиқий манбаи

унинг тажаллийсидадир” [2] . Ибн Синонинг “Ҳай ибн Яқзон”, “Рисола фит-тайр”, “Рисола фил-ишқ” ва “Ишорот ва танбеҳот” каби асарларида илоҳий ишқ ва ирфоний тафаккур масалалари очиб берилган.

Ибн Сино ҳажм жиҳатидан кичик, лекин мазмунан жуда кенг қўламли бўлган “Ишқ ҳақида рисола” асарида Форобийнинг фалсафий қарашларини янада ривожлантириб, табиатдаги жамики мавжудотларнинг озикланиш, ўсиш, ҳаракатланиш, интилиш ва хавф-хатардан сақланиш, жон, нафс, руҳ қувватлари асосида ҳаётга муҳаббат, ёруғликка, гўзаликка, заминга меҳр, ўз умрини авлодлари орқали абадий давом эттиришга, вайронликка эмас, балки ўсишга, гуллаб-яшнашга интилиш қонунияти амал қилишини теран фалсафий мушоҳадалар билан далиллаб беради.

Сайфидин Бохарзий ҳам ишқ, қалбнинг моҳияти масалалари тўғрисида ўзининг “Воқеоти хилват” асари ва “Рубоийёти Шайхул Олам Сайфиддин Бохарзий” асарида комил инсон қалбининг ниҳоятда пок бўлиши масалалари ҳақида фикр юритади. Унинг қуйидаги рубоийсида инсон камолоти учун энг зарурий ҳолат ишқ эканлиги ва бу ишқ макони фақатгина покиза қалб бўла олиши кўрсатилган.

گر با غم عشق سازگار آید دل
بر مرکب کام ها سوار آید دل
گر دل نبود کجا وطن سازد عشق
ور عشق نباشد به چه کار آید دل

Мазмуни:

Ишқ ғами билан дил(қалб) ғами агар уйғун келса,

Кўнгил ўз истаги маркабига минган бўлади .

Гар қалб бўлмаса, ишқ қаерни ватан қилади?!

Агар ишқ бўлмаса, қалб нима учун керакдир [3].

Рубоийнинг бу мисралари орқали Сайфиддин Бохарзий қалб моҳиятини очмоқда. Қалб араб тилидан олинган сўз бўлиб, юрак, дил, ўрталик, марказ деган маънони англатувчи диний-тасаввуфий тушунчадир. Қуръони каримда қалб сўзи 109 ўринда (жойда – 13 жойда қалб, 96 жойда

кулуб тарзида) учрайди. Тасаввуфда қалб инсоннинг асл ҳақиқатларини англаб оладиган, иймон ва тақводорлик хислатлари жо бўлган муқаддас бир моқон сифатида тавсифланади.

Сайфиддин Бохарзий устози Нажмиддин Кубронинг айтишича, қалб қалимасининг луғавий мазмуни бирор нарсанинг шакл ва маъно жиҳатидан ўртаси, асосидир. Истилоҳий маъноси эса чап кўкракнинг пастидаги жом гўзаллигига ўхшаш гўшт парчаси “қалби сановбарий бўлиб, шу гўшт парчаси руҳнинг манбаи ҳисобланур”. Шунингдек, қалб дейилганда раббоний ва руҳоний латифлик ҳам тасаввур этилган. Ибн Арабийга кўра қалб “нафси нотиқа билан руҳ орасида жой олган нуроний бир жавҳардир. Унинг ичи руҳ, суворийси эса нафси ҳайвонийдир”.

Қалб фақат покланишдан, ҳаво ва ҳавас пардалари ва дунёвий ақлнинг таъсиридан ҳалос бўлгач, завқий идрок ҳамда илоҳий ишқнинг марказига айланади. Тасаввуф аҳли қатори Сайфиддин Бохарзий наздида қалб илоҳий хитоб, кашф ва илҳом жойи тажаллий ойнаси, илоҳий кенглик еридир.

“Қитоби рисолаи ишқ” (Ишқ рисоласи қитоби). Сайфиддин Бохарзийнинг бу асари 1387 йил Ирожи Афшор томонидан форс тилига таржима қилинган. Асарнинг бизнинг қўлимиздаги нусхаси 13 бетдан иборат. Ушбу асар Имом Ғаззолийнинг укаси Аҳмад Ғаззолийнинг “Фавониҳ ул-Ушшоқ” (Ишқ метафизикаси) асарига шарҳ сифатида ёзилган. Асар инсоннинг Аллоҳга бўлган муҳаббати тўғрисида бўлиб, муаллиф бу тўғрида шундай дейди: “Аллоҳга муҳаббат барча нарсани У зотга ҳиба, яъни тортиқ қилишдан иборатдир. Ундан сенга ҳеч нарса қолмайди. Бундан мурод иродангни, азмингни, ишларингни, нафсингни, молингни ва вақтингни ўзинг муҳаббат қўйган зотга топширмоқдир. Уларнинг барчаси У зотнинг розилиги учундир. Улардан ҳеч нарсани ўзингга олиб қолмайсан. Фақат У зот Ўзи берганини оласан. Аллоҳ таолонинг муҳаббати мақомотларнинг энг олийсидир. Шавқ, унс ва ризо каби кейинги мақомотлар ушбу мақомнинг самараларидир. Тавба, сабр ва зуҳд каби олдин келадиган мақомотлар бу мақомнинг муқаддималаридир [4]. Бохарзий Мовароуннаҳр тасаввуфига

“ишқ” мавзусини олиб кирган сўфийлардан ҳисобланади. Сайфиддин Бохарзий бундай ишқни қуйидаги мисраларда акс эттиради:

مشکل عشق ترا تفسیر چیست ؟

خواب سوداي مرا تعبیر چیست ؟

Мушкули ишқи туро тафсир чист?

Хоби савдойи маро таъбир чист? [5]

Мазмуни:

Сенга бўлган ишқнинг тафсири қандай?

Менинг савдойи тушларимнинг таъбири қандай?

Умуман Шарқ адабиётида шунга ўхшаш Аллоҳга ишқ тўғрисидаги рисолалар ҳам мавжуд. Сайфиддин Бохарзий Мовароуннаҳрда Калободий (вафоти: 990 ёки 995 й.) таърифлаб берган мумтоз тасаввуфдан [6] фарқли, тасаввуф таълимоти назариясига “ишқ” мавзусини олиб кирди. Бунга далил унинг “Китоби рисолаи ишқ”, рубоийлари ва зикр мажлислари баён этилган “Китоби шарҳи асмо ал хусна” асаридир. Бу асарлари билан кубравиядаги мавжуд бўлган ишқ ғояларини назарий ривожлантириб, бу тариқатни ҳақиқий ошиқона йўлга айлантирган.

Сайфиддин Бохарзийнинг “Китоби шарҳи асмо ал хусна” (Аллоҳнинг гўзал исмларининг шарҳи китоби), “Китоби аврод” (Аврод китоби) ва “Китоби рисолаи ишқ” (Ишқ рисоласи китоби) асарларидаги ғоялари таҳлили асосида олам ва одам ҳақидаги масалалар ёритилиб, олами арвоҳ ва олами ажсом тушунчалари тавсиф ва тасниф этилди. Шунингдек, бу фикрларни асослашда “Рубоиёти Шайхул Олам Сайфиддин Бохарзий” (Шайхул Олам Сайфиддин Бохарзий рубоийлари), “Китоби рисолаи ишқ” (Ишқ рисоласи китоби) асарларига ҳам таяниб иш тутилди. Таҳлил этиш жараёнида борлиқ-йўқлик, бор-йўқ, фоний-боқий, абадий-ўтқинчи, зоҳир-ботин каби тушунчалар фалсафий таҳлил этилган.

Маълумки, фалсафада билиш масалаларини мазкур фаннинг гносеология қисми ўрганади. Мутафаккирнинг билишга оид фикрлари тадқиқотимизда “Рубоиёти Шайхул Олам Сайфиддин Бохарзий” (Шайхул

Олам Сайфиддин Бохарзий рубоийлари) асари асосида ёритилди. Қолаверса, “Рисолаи васиёи Бохарзий” (Бохарзий васиятлари рисоласи) асаридаги ўғитларда ҳам шу мавзуга оид фикрлар таҳлил этилган. Унда илм ва амал, олим ва жоҳил, қалб, қалб кўзи, билиш жараёнида ишқнинг ўрни каби масалаларни ёритилган.

Сайфиддин Бохарзий рубоийларида мард кишиларни танасини хумга ўхшатади ва унинг ичини илоҳий ишқ тўла вужуд билади, улар илоҳий ишқдан соф, пок ҳолатга келади. Риё, манфаат, фойда, мол-дунёлар ўртадан кўтарилади. Шунинг учун илоҳий ишқ билан пок бўлган инсон ҳеч қачон мастлик ҳолатига тушмайди деган фикрларни илгари суради.

آبست به تحقیق مثال دل دوست
میدار بخاطر که مثالش نیکوست
گر صاف بود نهان ندارد ز تو هیچ
ور تیره بود نهان بود هرچه دروست

Мазмуни:

Дўстнинг қалби ҳақиқатда олганда сувдир.

Хотирангга сақлагинки, у жуда яхшидир.

У агар соф бўлса сендан бирор нарсани яширмайди,

Ва агар тоза бўлмаса, у ўзидаги барча нарсани яширади [7].

Биринчи мисрада Сайфиддин Бохарзий чин инсон қалбини тоза сув каби шафоф бўлишини таъкидлайди. Инсон учун сувнинг ўрни қанчалик муҳим бўлса, дўстнинг ҳам инсон ҳаётидаги ўрни шу даражада муҳимлигини айтиб, ҳақиқий дўст қалбини шаффоф сувга ўхшатади. Бундай дўст билан суҳбат қурган ҳар бир киши пок сувга ювинганидек тоза ва соф бўлишини айтади. Сувсиз ҳаёт бўлмагани каби соф қалбли дўстсиз ҳаёт мазмуни бўлмайди.

Иккинчи мисрада Бохарзий яхши дўстни ҳеч қачон эсан чиқармасликини таъкидлайди. Чунки, яхши дўст ҳар замонда ҳар маконда асқотган.

Муайян бир шахснинг камолотида атрофдагиларнинг, жумладан, дўстнинг ҳам ўз мавқеи бўлади Шунинг учун ҳам халқ ўртасида “Дўстинг қандайлигини айт, мен сенга таъриф бераман” деган нақл ҳамон “яшаб келмоқда”. Чанқаган инсон сувдан баҳра олгани каби яхши дўстдан нафақат инсон, балки жамият равнақ топади.

Рубоийнинг иккинчи мисрасида қалби тиниқ сув каби бўлган дўстни хотирада доимий сақлаш лозимлиги алоҳида уқтирилади. Бу билан Сайфиддин Бохарзий комил инсонга хос ахлоқий сифатларидан бири кучли хотира эканлиги ва шу хотирада садоқатли, яхши дўстларни сақлаш масаласини илгари сурган. Унинг бу қараши устози Нажмиддин Кубронинг хотирани поклаш хотиранинг беш қисм (хавотири ҳақ, хавотири қалб, хавотири малак, хавотири шайтон, хавотири нафс)дан иборат деган фикрлари билан уйғунлашади.

“Аҳмад Яссавийнинг фикрига кўра, барча мавжудот тўртта унсурдан: олов, сув, ҳаво ва тупроқдан ташкил топган. Инсоннинг жами яхши фазилатлари ва ёмон иллатлари ўша тўрт унсурга боғлиқдир. Ҳаво ва оловда дўзахий хислат мавжуд бўлса, тупроқ ва сувда ижобий фазилатлар мавжуддир. Хусусан, кишидаги манманлик, кибр сингари хусусиятларда дўзахга хос оловнинг таъсири бор. Олов инсонни ўз ишқида куйдириб, Ҳақдан узоқлаштиради. Охир-оқибатда бу “ишқ” кибрга олиб келади. Одамлардаги енгилтаклик ҳаво билан боғлиқ. Сув ва тупроқ ўзида эзгуликни уйғунлаштиради. Худди шу сабабдан инсондаги энг яхши фазилатлар сув ва тупроқ билан алоқадор бўлади” [8].

Сайфиддин Бохарзийнинг инсон ва тўрт унсур ҳақидаги ғоялари илдизи Зардуштийлик таълимотига бориб тақалади. Зардуштийлик таълимотининг асосий муаммоси ҳам олам ва одамнинг ўзаро бир-бири билан алоқаси, одамнинг инсонийлик даражаларини кўрсатувчи белгилар таҳлилига боғлиқ. Бу таълимотга мувофиқ инсон борлиғи олам борлиғи билан алоқадордир. Мазкур таълимотга кўра олам борлиғи тўрт унсур (чор унсур), яъни ҳаво, сув, тупроқ, оловдан таркиб топган. Шу тўрт унсур

борлиқнинг мураккаб шакллари билан бири бўлган одамнинг табиати билан боғлиқ. Зардуштийлик динида шу тўрт унсур доимо муқаддас ҳисобланган. Зардуштийлик таълимотига мувофиқ инсон ва табиат ўртасида ўзаро алоқадорликка путур етказмаслик керак. Бу таълимотга кўра ер, сув, ҳавони булғаш катта гуноҳ, деб қаралган. Ҳатто сувга тупурган киши учун ўлим жазоси белгиланган. Зардуштийлик таълимотига кўра, инсоннинг мизожи олам борлигидаги тўрт унсурга бевосита алоқадор. Вазмин, босиқ инсонларни “ҳоксор” тушунчаси билан аташ, ғайратли, шижоатли кишиларни “жўшқин”, “тошқин”, “қайноқ қон”, деб баҳолаш ёки енгилтак кишиларни “ҳавойи” деб аташ қадимдан қолган удумлар саналади. Одамзод тупроқдан вужудга келиб, тупроққа қайтиши лозим, деган нуқтаи назар зардуштийлик таълимотидаги асосий қарашлардан бири эди. Одам вафотидан сўнг уни тупроққа қайтариш учун, дастлаб, инсон танасидаги гўшти суягидан ажратиш керак, деб қаралган. Чунки инсон гўшти ҳаром ҳисобланиб, муқаддас тупроқни булғаш мумкинлиги айtilган.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Сино, Абу Али. Ишқ ҳақида рисола /Маҳкам Маҳмуд, Зайниддин Баҳриддиновлар таржимаси. Хуршид Даврон кутубхонаси. <https://kh-davron.uz/yangiliklar/abu-ali-ibn-sino-ishq-haqida-risola. davron.uz>
2. Абу Али ибн Сино. Ишқ ҳақида рисола. / Маҳкам Маҳмудов ва Зайниддин Баҳриддиновлар таржимаси. / kh-davron.uz 03.01.2018.
3. شیخ العالم سيف الدين باخري ترجمه و تصحيح: عادل اسير دهلوي . ديپايه 1396. ص 76
رباعيات سيف الدين باخري، دهلى نشر
4. سيف الدين باخري. كتاب رساله . تصحيح: ايرج افشار. تهران: نشر ديپايه، 1396 صص 89. عشق
5. سيف الدين باخري كتاب رساله عشق تصحيح: ايرج تهران: نشر ديپايه، 1396 صص 91. افشار.
6. Раҳимов К. Мовароуннаҳр тасаввуфи тарихи: таълимотнинг шаклланиши ва тизимлаштирилиши (VIII-XI асрлар). – Тошкент: Академнашр, 2020. – 400 б.

7. سيف الدين باخري، عادل اسير دهلوي، رباعيات دهلې، نشر تهران: نشرديپايه. 1396ص. 64.
ملک بک دپو

8. Чориев А. Инсон фалсафаси. 1 китоб. – Тошкент: Ўзбекистон
файласуфлар миллий жамияти, 2007. – 241 б.